

Лілія Рябовол – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

Коло наукових інтересів: теорія та методика навчання суспільствознавчих предметів/ дисциплін; інноваційні методики і технології навчання та викладання суспільствознавчих предметів/ дисциплін у закладах загальної середньої та вищої освіти; підвищення якості суспільствознавчої освіти.

 lryabovol8@gmail.com

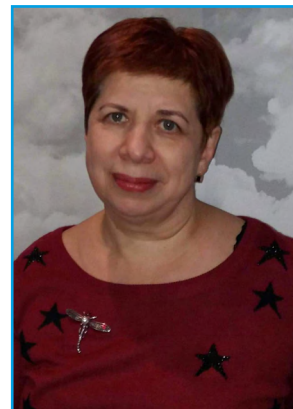
 <https://orcid.org/0000-0003-3558-2103>

Тетяна Ремех – кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувач відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ.

Коло наукових інтересів: педагогіка; методика навчання правознавства, громадянської освіти, історії; критичне мислення; активні методи навчання.

 remehtatyana@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-5666-6640>

УДК 37.016:342]

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-112-121>

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ОНОВЛЕНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА» (9 КЛАС)

Анотація. У статті проведено комплексне дослідження програми навчального предмета «Основи правознавства» для 9-го класу закладів загальної середньої освіти та відповідної методичної системи. Доведено, що навчання основ правознавства сприяє досягненню мети й виконанню завдань базової середньої освіти, задовольняє запит українського суспільства на формування у здобувачів середньої освіти готовності до життя в суспільстві, здатності до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності, громадянської активності, відповідальності тощо. Встановлено, що вказаний навчальний предмет має істотний потенціал щодо розвитку ключових компетентностей та відповідних умінь і ставлень учнів, відіграє вирішальну роль у розвитку соціальної та громадянської компетентностей. Констатовано, що навчальний предмет «Основи правознавства» має чітку компетентнісну спрямованість, зорієнтованість на формування/розвиток ключових компетентностей та правової предметної компетентності. З'ясовано, що зміст, окреслений навчальною програмою, відібрано та структуровано на основі досягнень юридичної науки і практики, ґрунтований на системі аксіологічних координат, що інтегрує міжнародні, національні, демократичні, загальнолюдські, правові цінності як результат виховання вітчизняної юриспруденції в європейський науковий простір. Акцентовано увагу на

особливостях організації навчання учнів основ правознавства, зазначених у навчальній програмі предмета. Зауважено на необхідності детальнішого викладення в пояснювальній записці навчальної програми методичних положень щодо технологій і стратегій навчання цього предмета, орієнтовних видів навчальної діяльності учнів, способів і засобів розвитку ключових компетентностей здобувачів освіти на уроках предмета.

Ключові слова: компетентнісний підхід; методична система; організація навчання; правові знання; європейський науковий простір.

Постановка проблеми. В умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України одним із викликів освіти є зміст шкільних предметів та інтегрованих курсів для 6–11 класів. Із метою оновлення навчальних програм Наказом Міністерства освіти і науки України за № 521 від 03 червня 2022 року було утворено відповідні робочі групи, до складу яких увійшли науковці, фахівці, викладачі закладів вищої освіти та післядипломної педагогічної освіти, методисти, учителі, представники освітніх громадських організацій тощо. Результатом роботи робочих груп став оновлений зміст низки навчальних програм, створених на основі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.). Оновлення зазнала й навчальна програма предмета «Основи правознавства» (9 клас).

Зазначимо, що програмовою метою вивчення основ правознавства є «надання учням / ученицям основ правових знань, виховання поваги до гідності людини, права, державотворчих і правотворчих традицій, любові до держави Україна, забезпечення умов для формування правової культури, правових орієнтирів і правомірної поведінки» (Основи правознавства, 2022). Оновлений зміст програми потребує системного аналізу як з точки зору виявлення нових змістових одиниць (проблем і питань), так і з точки зору підходів до організації навчання учнів правознавства, що дасть змогу визначити способи та шляхи досягнення мети й завдань навчання учнів цього предмета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз положень навчальної програми знаходимо в низці дисертаційних досліджень (В. Майорський, О. Пишко, Т. Ремех, Т. Смагіна та ін.); наукових розвідок (Н. Жидкова, М. Панов, О. Пометун, Т. Ремех, Л. Рябовол та ін.); програм навчання студентів педагогічних факультетів / університетів та слухачів закладів післядипломної педагогічної освіти (А. Булда, Н. Головка, З. Возна, Т. Смагіна та ін.).

Теоретичне обґрунтування змісту предмета як з точки зору правової науки, так і методики його навчання зроблено членами робочих груп (Н. Беца, О. Дашковська, О. Козорог, О. Муза, В. Павловська-Кравчук, Т. Ремех, В. Силенко та ін.) у ході роботи над укладенням (2016 р.), удосконаленням (2017 р.) та оновленням (2022 р.) навчальної програми «Основи правознавства» для 9 класу закладів загальної середньої освіти. Однак у науковій та методичній літературі відсутній системний аналіз навчальної програми предмета, що і обумовило вибір теми нашої наукової розвідки.

Мета статті – проведення комплексного дослідження програми навчального предмета «Основи правознавства» для 9 класу закладів загальної середньої освіти як основи відповідної дидактичної / методичної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний аналіз навчальної програми означає проведення комплексного дослідження відповідної дидактичної / методичної системи, тобто передбачає вивчення усіх її компонентів – мети і завдань навчання, його змісту та організації (методик і технологій), а також результатів. Він також має охоплювати встановлення відповідності цієї системи та кожного її компонента сучасному рівню розвитку суспільства. Відтак, у процесі системного аналізу оновленої програми навчального предмета «Основи правознавства» для 9-го класу закладів загальної середньої освіти слід з'ясувати, як у ній враховано запит суспільства стосовно шкільного правознавства й актуальні зміни в юридичній та педагогічній науках.

Зауважимо, що збереження предмета «Основи правознавства» як обов'язкового є надзвичайно важливим для досягнення мети й виконання завдань загальної середньої, зокрема базової

середньої, освіти, в яких відображено відповідний суспільний запит, і які закріплені в чинному освітньому законодавстві. Згідно Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, що слугував основою для навчальної програми предмета «Основи правознавства», метою навчання суспільствознавства (як компонента освітньої галузі) «є створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, що здатний сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози» (Державний стандарт, 2011). Основними змістовими лініями суспільствознавчого компонента є людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина у правовій сфері, людина в економічній сфері, людина в культурно-духовній сфері. У Державному стандарті базової середньої освіти (2020 р.) метою громадянської та історичної освітньої галузі «є розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції». Очевидно, що досягнення зазначеної в обох Стандартах мети передбачає опанування учнями й такого предмета як «Основи правознавства».

Наголосимо, що Закони України «Про освіту» (Про освіту, 2017) та «Про повну загальну середню освіту» (Про повну загальну середню освіту, 2020) спрямовують загальну середню освіту на формування/розвиток ключових компетентностей, необхідних кожній людині для успішної життєдіяльності. Обов'язковими результатами навчання згідно з ч. 22 ст. 1 Закону України «Про освіту» необхідно розуміти знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів (Про освіту, 2017). Це потребує впровадження в освітній процес компетентнісного підходу, орієнтованого на розвиток в учнів компетентностей, де компетентність виступає динамічною комбінацією знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (ч. 15 ст. 1 Закону України «Про освіту») (Про освіту, 2017).

Зазначимо, що навчальний предмет «Основи правознавства» має суттєвий потенціал щодо формування/розвитку усіх ключових компетентностей учнів. В оновленій навчальній програмі підтвердженням цьому слугує таблиця «Компетентнісний потенціал предмета (за ключовими компетентностями)» з описом відповідних умінь і ставлень, формування яких забезпечується у результаті навчання учнів основ правознавства. При цьому, на нашу думку, особливу роль «Основи правознавства» відіграють для розвитку соціальної та громадянської компетентностей учнів. Адже цей предмет забезпечує формування й розвиток у дев'ятикласників: умінь: критично осмислювати право, права людини; ідентифікувати себе як представника різних спільнот, громадянина України; проявляти громадянську позицію та соціальну активність у житті громади; виявляти проблеми шкільної/місцевої громади та пропонувати шляхи їх розв'язання; досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю з іншими особами з відмінними ідеями та цінностями; ставлень: повага до людської гідності, до прав людини, визнання цінностей демократії, поцінування справедливості, рівності й верховенства права; активна громадянська позиція та відповідальність, емпатія (Основи правознавства, 2022).

Аналіз мети і завдань, визначених навчальною програмою (Основи правознавства, 2022), засвідчує чітку компетентнісну спрямованість предмета. Дослідники проблематики освітніх компетентностей, зокрема правової предметної компетентності, суголосні щодо визначення її поняття та структури. У методиці навчання правознавства правову предметну компетентність розуміють як сформовану в діяльній формі інтегровану здатність особистості учня цілісно реалізувати на практиці в конкретних моделях поведінки у правовому контексті правові знання, загальнонавчальні та спеціально-предметні (правові) вміння й навички, способи діяльності, досвід

правомірної поведінки, правові ціннісні орієнтації (цінності, ставлення); системне утворення, структура якого вміщує взаємопов'язані та взаємообумовлені когнітивний, діяльнісно-процесуальний та аксіологічний (ціннісно-мотиваційний) компоненти (Рябовол, 2015, с. 33, 34).

Когнітивний компонент охоплює певний обсяг правової інформації, юридичних знань і вмінь самостійно засвоювати правові знання. Діяльнісно-процесуальний включає досвід розв'язання правових проблем, пізнавальних завдань правового змісту, спроможність застосовувати певні способи діяльності та правовий досвід спочатку в навчальній, а потім і в життєвій ситуації. Цей компонент охоплює такі основні предметні уміння учнів з основ правознавства, як: формулювати правові поняття та оперувати ними; аналізувати нормативно-правові акти; аналізувати й розв'язувати правові ситуації та задачі; складати правові документи (за зразком чи самостійно). Сутність аксіологічного складника полягає у формуванні особистісних емоційно-ціннісних орієнтацій та ставлення до права й готовності дотримуватися його приписів, важливим при цьому є ціннісно усвідомлене розуміння учнем значення правової реальності, що проявляється через схвалення або неприйняття правових норм, визначення суб'єктивної значущості права та справедливості, що виражається в оцінці подій правового змісту (Ремех, 2018, с. 11–12).

Виходячи з програми навчального предмета (Онови правознавства, 2022), його мета і завдання охоплюють формування усіх складників правової предметної компетентності: когнітивного – надання учням / ученицям основ правових знань, розвиток здатності розуміти й оцінювати правові явища та процеси; діяльнісно-процесуального – розвиток здатності аналізувати різноманітні життєві ситуації відповідно до правових норм, формування навичок правомірної поведінки; аксіологічного – виховання поваги до гідності людини, права, державотворчих і правотворчих традицій, усвідомлення ролі права, значення прав людини в житті суспільства і держави, формування правової культури та правових орієнтирів. Окрім того, «Основи правознавства» сприяють розвитку в учня/ учениці критичного мислення й логіки.

Згідно із законами та правилами функціонування методичної системи, виконання запланованих завдань та досягнення визначених результатів має забезпечувати відповідний зміст. Очевидно, що оновлені мета і завдання вимагали перегляду змісту на основі актуальних досягнень юридичної науки та практики, детермінованих тим, що криза сучасної системи цінностей актуалізувала пошуки нових аксіологічних координат, які б інтегрували міжнародні, національні, демократичні, загальнолюдські, правові цінності.

Нині вітчизняна загальнотеоретична юриспруденція – відкрита й динамічна система, яка розвивається, реагуючи на зміни в навколишньому середовищі та адаптуючись до них. Роль певного каталізатора в її становленні відіграють інтеграційні процеси, активним учасником яких є Україна. У результаті подолання тривалої ізоляції від європейської і світової культури і правової теорії та в контексті формування єдиного європейського наукового простору відбувається збагачення вітчизняної юридичної науки за рахунок накопиченого у світі правового досвіду. Кращі надбання світової й зокрема, європейської, правової науки створюють основу для розроблення принципово нової системи цінностей. Очевидно, що в демократичному суспільстві та правовій державі юридична наука і практика має ґрунтуватися на людиноцентристській парадигмі, принципі верховенства права, пріоритеті невідчужуваних прав і свобод людини, законності та правопорядку, що виступають умовами соціального буття, взаємної відповідальності держави та людини тощо (Рябовол, 2019, с. 185).

В оновленій навчальній програмі з основ правознавства це знайшло своє відображення в тому, що вивчення предмета починають із знайомства учнів з фундаментальними засадами права й основоположними цінностями як-от гідність, свобода, рівність, справедливість. У вступі до предмета увагу учнів акцентовано на соціальних передумовах виникнення права, що сформувалися на засадах суспільної згоди, спираючись на моральні ідеї та релігійні принципи.

Зауважимо, що у змісті шкільного правознавства та в методиці навчання відображається певний тип праворозуміння. Розробники навчальних програм, підручників, учителі є прихиль-

никами певного підходу, що власне й обумовлює зміст і методику. Нині в юридичній науці розробляють новітні ідеї праворозуміння, що так чи інакше відображаються у відповідній організації навчання учнів правознавства.

Основними підходами до праворозуміння є такі як позитивістський, природно-правовий, соціологічний, історичний, інтегративний. З'ясуємо сутність впливу кожного з них на навчання правознавства, використовуючи напрацювання В. Бігуна та М. Савчина (Стефанчук, 2009, с. 11–17). Так, навчання з позицій юридичного позитивізму зводиться до викладання позитивного (писаного) права. Це передбачає певну догматизацію (догми права – певні положення правового характеру, що повинні сприйматися бездоказово) норм права (фактично – норм закону), тлумачення яких відбувається суто формально, виходячи з того, що правова форма домінує над змістом. За природно-правового підходу поряд із правовими нормами передбачено вивчення й принципів права (справедливість, рівність, свобода тощо), які становлять зміст природного права. З цих позицій передусім передбачається викладання «духу права». Згідно із соціологічним підходом, право вивчають як соціальне явище, акцентуючи увагу не на праві «в книгах», а на праві «в дії» у взаємозв'язку «суспільство – право».

Реалізація кожного з указаних підходів у навчанні правознавства має як переваги, так і недоліки. До прикладу, навчання суто на засадах юридичного позитивізму (переважало у дорадянський та радянський періоди розвитку вітчизняної правової освіти) збіднює зміст правознавства, передбачає вивчення права як догми, суто системи ієрархізованих норм і водночас сприяє чіткій ідентифікації правил поведінки за допомогою зрозумілих і публічних критеріїв, що дає змогу індивідам, не вдаючись до моральних суджень, свідомо й однозначно розпізнавати та реалізувати вимоги законів. Вивчення «духу права» є перевагою природно-правового підходу й водночас може спричинити надто критичне ставлення до чинного законодавства, сумніви в необхідності його дотримання, що є неприпустимим. Окрім того, певні базові цінності є відносними, залежними від соціального середовища, структури суспільства, які складно перевірити. Реалізація соціологічного підходу дає змогу верифікувати ефективність правових норм, врахувати соціальний контекст правотворення та правозастосування, проте концентрується суто на цьому аспекті. На усунення зазначених недоліків спрямований інтегративний підхід – він як спроба поєднати різні підходи до праворозуміння уможливно врахування в навчанні правознавства «духу права», «букви закону» і «права в дії» як рівнозначних проявів права в суспільному житті.

В оновленій програмі з основ правознавства, на наш погляд, реалізується саме інтегративний підхід. Так «дух права» учні усвідомлюють через пояснення й застосування таких програмових понять, як «гідність», «свобода», «рівність», «справедливість», «мораль», висловлюючи власні судження щодо них, наводячи приклади реалізації поваги до людської гідності в різних сферах життя, характеризуючи людину як найвищу соціальну цінність тощо. Вивчення «духу права» у поєднанні із розумінням права як «букви закону» відбувається тоді, коли дев'ятикласники засвоюють поняття та ознаки права, його джерела, систему права та її елементи, характеризують підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин, склад і види правопорушень, підстави і види юридичної відповідальності, тощо. Реалізація соціологічного підходу в оновленій програмі передбачає, що учень висловлює судження щодо ролі соціальних норм, соціального призначення держави і права, оцінює значення права як універсального регулятора суспільних відносин, висловлює судження щодо ролі правовідносин у житті людини і суспільства, оцінює власну поведінку й поведінку інших осіб щодо її правомірності.

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує історичний підхід до праворозуміння, реалізований шляхом вивчення права у розвитку. Це дає змогу з'ясувати закономірності виникнення, функціонування та розвитку певного правового феномену в конкретно-історичних умовах та логічно пов'язати із цивілізаційним підходом, який інтерпретує право як продукт людської цивілізації (Стефанчук, 2009, с. 16). Історичний підхід в аналізованій нами навчальній програмі втілений у вивченні учнями питань соціальних передумов права, передумов виникнення держави, покоління прав людини тощо.

Навчальна програма «Основи правознавства» зазнала оновлення і з урахуванням сучасних наукових підходів до співвідношення держави і права у рамках двоєдиного предмета загально-теоретичної юриспруденції. На основі методології формаційного підходу, що панував у правознавстві за радянської доби, обґрунтовувався нерозривний взаємозв'язок між державою і правом у процесі їх виникнення, функціонування і розвитку. Нині відбуваються суттєві зміни у відповідних світоглядних підходах. Як констатує М. Козюбра, у загальнотеоретичному правознавстві утверджується підхід, згідно з яким, «первісний генезис права корениться не в державі, а в реальному житті, в природних, невідчужуваних правах людини, які є основою, першоджерелом права; право виникає не одночасно з державою, а передує їй; за певних соціальних передумов воно може існувати без держави і поза державою» (Козюбра, 2015, с. 16–17, 21). На його думку, причини виникнення держави і права не є ідентичними, отже, необхідно розробити новий підхід до типології держав і права та періодизації їх розвитку, який не буде механічно «прив'язувати» розвиток права до держави, натомість, має враховувати різні чинники (культурні, релігійні, національні, тощо) виникнення і розвитку права, різні детермінанти характеру взаємозв'язків держави і права та ступеня їх автономності. Варто погодитися з тим, що такий науковий підхід є актуальним для України, яка протягом століть не мала власної державності. Обґрунтовуючи світоглядно-методологічний підхід, М. Козюбра зазначає, що основну роль для формування предмета загальнотеоретичної юриспруденції має відігравати право, водночас держава як предмет юридичної науки має досліджуватися лише в аспекті взаємодії з правом, як правова форма організації суспільства, публічно-правовий інститут (Козюбра, 2015, с. 16–17, 21).

Аналізована нами навчальна програма ґрунтується саме на такому підході до конструювання її змісту в загальнотеоретичній частині. Так, відповідний розділ має назву – «Основи теорії права і держави» (у попередньому варіанті – «Основи теорії держави і права»), де право розглядають як продукт соціального розвитку, що обслуговує інтереси людини, а державу – як інститут, що у правовий спосіб забезпечує організацію суспільства та інтереси людини. Особливий акцент робиться на цінності права та соціальному призначенні держави (Основи правознавства, 2022). Останнє важливо з огляду на те, що сучасна методологія вітчизняної юридичної науки уможлиблює і вимагає, аби юридичне право досліджувалося як соціальне, соціально обумовлене явище, соціокультурний феномен і водночас як цінність, реалізація потенціалу якої сприяє забезпеченню правопорядку у суспільстві, а, разом із визнанням ціннісного значення прав людини, передбачає створення умов для реалізації прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. При цьому, визначальною умовою реалізації ціннісного потенціалу права є сприйняття й визнання права як цінності усіма суб'єктами права (Рябовол, 2019а, с. 31), з огляду на це аксіологічний компонент правової предметної компетентності, поряд з когнітивним та практично-діяльним, має особливе значення.

У руслі нашої наукової розвідки важливим видається й суттєве оновлення змісту розділу 5 указаної програми. Цей розділ, що має назву «Правнича професія» (у попередній редакції – «Юристи в нашому житті»), містить такі питання: «Призначення правника у сучасному демократичному суспільстві», «Правничі професії», «Охорона правопорядку», «Правозахисна діяльність», а також до нього запропоновано нові теми практичних занять, серед яких і тема «Професійна етика правника». Такі зміни змісту розділу введені з огляду на нові державні стандарти підготовки правників. Зазначимо, що тема практичного заняття є важливою для формування в учнів уявлення про морально-етичне спрямування професії правника, розуміння того, що етика заснована на моральних цінностях, гуманізмі, повазі до гідності людини та її прав (Ремех, 2022, с. 19). Розгляд зазначених питань дев'ятикласниками також сприяє їхньому орієнтуванню в світі юридичних професій та вибору профілю навчання в 10–11 класх.

Системний аналіз оновленої навчальної програми передбачає також розгляд методичної системи навчання правознавства. Усталено в науковій літературі методичну систему навчання визначають як сукупність ієрархічно пов'язаних компонентів єдиної цілісної функціональної структури, орієнтованої на досягнення цілей навчання предмета. Компонентами методичної

системи є цілі навчання, зміст, методи, засоби та форми організації навчання. У нашій розвідці зупинимося на організації освітнього процесу та методиці навчання учнів основ правознавства.

Зазначимо, що оновлена програма містить у пояснювальній записці підрозділ «Особливості організації навчання учнів / учениць». Позитивним, на нашу думку, видаються: зауваги щодо впровадження в навчання предмета компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів; визначення типів уроків та їх завдань (уроки засвоєння нової навчальної інформації, практичні заняття, уроки узагальнення до розділів); детальний опис особливостей організації й проведення практичних занять з предмета; акцентування уваги на оцінюванні учнів, а – особливо відповідно до нових досягнень педагогічної науки – на формуальному оцінюванні.

Принагідно зауважимо, що пояснювальна записка є важливим складником навчальної програми. Окрім визначення ролі та значення предмета, його мети, завдань, принципів та структури, вона має містити положення щодо пріоритетів викладання, шляхів реалізації програми (у тому числі компетентнісного потенціалу предмета) та особливості організації освітнього процесу.

Однак виявлена нами змістова наповненість пояснювальної записки стосовно методики навчання не дає повною мірою реалізувати визначені нею завдання. Важливими для вчителя основ правознавства, на нашу думку, є програмові положення щодо технологій і стратегій навчання учнів основ правознавства та перелік орієнтованих видів навчальної діяльності учнів, адже очікувані результати навчання, окреслені програмою, досяжні за умови систематичного застосування активних методів навчання як-от робота з джерелами правової інформації, дослідження, рольові ігри, моделювання, ситуаційні вправи тощо. Застосування на уроках із предмета технологій активного навчання сприяє залученню до роботи практично всіх учнів, виробленню в них соціально важливих навичок роботи взаємодії, дискусії, обговорення (Ремех, 2022, с. 163), що, своєю чергою, впливає на розвиток їхньої соціальної компетентності.

У пояснювальній записці програми, на нашу думку, варто окремо зазначити шляхи і способи формування/розвитку ключових (їх перелік є в програмі) та правової предметної компетентностей (наприклад, указати на застосування на уроках спеціальних компетентісно орієнтованих завдань і запитань). Враховуючи специфіку організації освітнього процесу в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України, обов'язковим елементом навчальної програми вважаємо визначення й опис особливостей навчання учнів основ правознавства в дистанційному форматі (структурування змісту, перелік технологій і застосунків, процедури оцінювання, типи домашніх завдань, джерела інформації, інструкції для учнів тощо).

Висновки та перспективи подальших розвідок у напрямку дослідження. Системний аналіз програми навчального предмета «Основи правознавства» для 9-го класу закладу загальної середньої освіти та відповідної методичної системи засвідчив передусім те, що навчання основ правознавства значною мірою сприяє досягненню мети й виконанню завдань базової середньої освіти, задовольняє запит суспільства щодо формування у здобувача середньої освіти готовності до життя в суспільстві, здатності до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності, громадянської активності, відповідальності тощо. Встановлено, що цей навчальний предмет має істотний потенціал щодо формування ключових компетентностей та відповідних умінь і ставлень, відіграє особливу роль для розвитку соціальної та громадянської компетентностей.

Аналіз мети і завдань та державних вимог до результатів навчання учнів, сформульованих і викладених у навчальній програмі, засвідчив чітку компетентнісну спрямованість цього навчального предмету, зорієнтованість на формування всіх компонентів правової предметної компетентності – когнітивного (визначений обсяг правових знань), діялісно-процесуального (сукупність спеціальних-предметних умінь і навичок), аксіологічного (система цінностей і ставлень, що детермінують мотивацію правової поведінки).

Аналіз змісту, окресленого програмою, засвідчив, що його відібрано та структуровано на основі актуальних досягнень юридичної науки і практики, які ґрунтуються на новій системі

аксіологічних координат, що інтегрує міжнародні, національні, демократичні, загальнолюдські, правові цінності. Це стало можливим у результаті подолання тривалої ізоляції від європейської і світової культури і правової теорії та в рамках інтеграції вітчизняної юриспруденції в єдиний європейський науковий простір.

Згідно вимог до такого роду документів, навчальна програма висвітлює питання організації навчання учнів предмета. Однак відсутність у ній важливих з точки зору методики навчання положень, як-от шляхи реалізації компетентнісного потенціалу предмета, ефективні технології навчання учнів основ правознавства, орієнтовні види навчальної діяльності, особливості дистанційного навчання учнів, потребує висвітлення цих і дотичних до них питань у методичній літературі – посібниках та методичних рекомендаціях для вчителів правознавства, особливо за умов часткової невідповідності створених у 2022 році підручників із предмета чинній навчальній програмі, оновлення якої відбулося пізніше.

Стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого розроблення потребують питання реалізації оновленого змісту предмета «Основи правознавства» на практиці, створення методичного забезпечення, зокрема, методичних рекомендацій з викладання предмета, з'ясування особливостей організації дистанційної форми навчання учнів основ правознавства тощо.

Використані джерела

- Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. (2011). Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
- Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). Затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» від 30.09.2020 № 898. <http://surl.li/mfre>
- Козюбра, М. І. (ред.). (2015). Загальна теорія права: підручник. Київ: Ваіте.
- Основи правознавства. 9 клас. (2022). Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698). <http://surl.li/ctvcd>
- Про освіту. (2017). Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. <http://surl.li/dvals>
- Про повну загальну середню освіту. (2020). Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. <http://surl.li/dvalv>
- Ремех, Т.О. (2022a). Вивчення прав людини за оновленими навчальними програмами для закладів середньої освіти. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Конституція України: держава і право в умовах воєнного стану»: Збірник матеріалів конференції*, м. Київ, 28 червня 2022 р. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 16–21. <https://lib.iitta.gov.ua/732762/>.
- Ремех, Т.О. (2022b). Організація активної діяльності учнів засобами підручника «Основи правознавства». *Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу»*, 14 вересня 2022 року, м. Київ, 163–166. <https://lib.iitta.gov.ua/732763/>.
- Ремех, Т. О. (2018). Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ».
- Рябовол, Л. Т. (2015). Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: дисертація доктора педагогічних наук. Київ.
- Рябовол, Л. Т. (2019a). До питання про соціальну цінність права. *Право та державне управління*, 2, Т. 1, 30–36. <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.5>.
- Рябовол, Л. Т. (2019b). Передумови та чинники становлення вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції. *Підприємництво, господарство і право*, 2, 182–187.
- Стефанчук, Р. О. (ред.). (2009). Юридична дидактика: посібник із викладання права та юридичних дисциплін. Київ: СПД Осип'юк В. Д.

References

- Derzhavny`j standart bazovoyi i povnoyi zagal`noyi seredn`oyi osvity`. (2011). Zatverdzheny`j Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy`n` vid 23 ly`stopada 2011 r. # 1392. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
- Derzhavny`j standart bazovoyi seredn`oyi osvity`. (2020). Zatverdzheny`j postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy`n` «Pro deyaki py`tannya derzhavny`x standartiv povnoyi zagal`noyi seredn`oyi osvity`» vid 30.09.2020 # 898. <http://surl.li/mfre> (in Ukrainian).
- Kozyubra, M. I. (red). (2015). Zagal`na teoriya prava: pidruchny`k. Ky`yiv: Vaite. (in Ukrainian).
- Osnovy` pravoznavstva. 9 klas. (2022). Navchal`na programa dlya zakladiv zagal`noyi seredn`oyi osvity`. Zatverdzheno ta nadano gry`f «Rekomendovano Ministerstvom osvity` i nauky` Ukrainy`n`» (nakaz Ministerstva osvity` i nauky` Ukrainy`n` vid 03.08.2022 # 698). <http://surl.li/ctvcd> (in Ukrainian).
- Pro osvitu. (2017). Zakon Ukrainy`n` vid 05.09.2017 # 2145-VIII. <http://surl.li/dvals> (in Ukrainian).
- Pro povnu zagal`nu serednyu osvitu. (2020). Zakon Ukrainy`n` vid 16.01.2020 # 463-IX. <http://surl.li/dvalw> (in Ukrainian).
- Remex, T.O. (2022a). Vy`vchennya prav lyudy`ny` za onovleny`my` navchal`ny`my` programamy` dlya zakladiv seredn`oyi osvity`. Vseukrayins`ka naukovy`-prakty`chna konferenciya «Konsty`tuciya Ukrainy`n`: derzhava i pravo v umovax voyennogo stanu»: Zbirny`k materialiv konferenciyi, m. Ky`yiv, 28 chervnya 2022 r. Ky`yiv: Mizhregional`na Akademiya upravlinnya personalom, 16–21. <https://lib.iitta.gov.ua/732762/>. (in Ukrainian).
- Remex, T.O. (2022b). Organizaciya akty`vnoyi diyal`nosti uchniv zasobamy` pidruchny`ka «Osnovy` pravoznavstva». Mizhnarodna naukovy`-prakty`chna internet-konferenciya «Problemy` suchasnogo pidruchny`ka: navchal`no-metody`chne zabezpechennya osvity`n`ogo procesu v umovax voyennogo chasu», 14 veresnya 2022 roku, m. Ky`yiv, 163–166. <https://lib.iitta.gov.ua/732763/>. (in Ukrainian).
- Remex, T. O. (2018). Metody`ka navchannya uchniv 9-go klasu osnov pravoznavstva: metody`chny`j posibny`k. Ky`yiv: TOV «KONVI PRINT». (in Ukrainian).
- Ryabovol, L. T. (2015). Sy`stema navchannya pravoznavstva uchniv osnovnoyi i starshoyi shkoly`: dy`sertaciya doktora pedagogichny`x nauk. Ky`yiv. (in Ukrainian).
- Ryabovol, L. T. (2019a). Do py`tannya pro social`nu cinnist` prava. Pravo ta derzhavne upravlinnya, 2, T. 1, 30–36. <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.5>. (in Ukrainian).
- Ryabovol, L. T. (2019b). Peredumovy` ta chy`nny`ky` stanovlennya vitchy`znyanoi zagal`noteorety`chnoyi yury`sprudenciyi. Pidpry`yemny`chtvo, gospodarstvo i pravo, 2, 182–187. (in Ukrainian).
- Stefanchuk, R. O. (red.). (2009). Yury`dy`chna dy`dakty`ka: posibny`k iz vy`kladannya prava ta yury`dy`chny`x dy`scy`plin. Ky`yiv: SPD Osy`p`yuk V. D. (in Ukrainian).

Liliia Riabovol, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Law and Law Enforcement, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, Ukraine.
Research interests: theory and teaching methods of social science subjects/disciplines; innovative methods and technologies of learning and teaching social science subjects/disciplines in institutions of general secondary and higher education; improving the quality of social science education.

Tetiana Remekh, PhD, Executive Researcher, Head of the Department of Social science education of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv
Research interests: pedagogy, methodology of teaching legislation, civil education, history, critical thinking, active methods of teaching.

SYSTEMATIC ANALYSIS OF THE UPDATED CURRICULUM ON «FUNDAMENTALS OF LAW» (GRADE 9)

The article deals with the complex survey of the curriculum of educational subject “Fundamentals of Law” for the 9th grade of the institutions of secondary education and the appropriate methodological system. It is proved that teaching of the basis of legislation assists and supports the achievement of

the goal and target implementation of the tasks of basic secondary education, satisfies the demand of Ukrainian society in forming in the students of the ability to live in the society, readiness to consciousness in living choice and self-realization, labour activity, public activity, responsibility etc. It is accused that the abovementioned subject has got a potential due to the development of the key competencies, skills and attitudes in students playing the great role in the increasing of their social and public competences. It is determined that the school subject “Fundamentals of Law” has a straight competence direction, orientation on the forming/ development of the key and legal subject competencies. It is proved that the content of the curriculum is selected and structured on the basis of achievements of the juridical science and practice, grounded on the system of axiological coordinates, which are integrated according to the international, national, democratic, common human, legal values as a result of introduction of national juridical science into the European scientific space. The attention is drawn to the peculiarities of organizing the educational process for the students on the basis of legislation within the frame of the subject curriculum. It is emphasized on the need for a more detailed presentation in the annotation of the curriculum of the methodological statements regarding the technics and strategies of teaching this subject, indicative types of educational activities of students, ways and means of developing the key competencies of students in the lessons of this subject.

Keywords: competence-oriented approach; methodological system, organization of education, legal knowledge, European scientific space.